

COLOFON

ARCHITECTUUR LOKAAL
verschijnt 4x per jaar
Tussen de Bogen 18
1013 JB Amsterdam
020 530 40 00
info@arch-lokaal.nl
www.arch-lokaal.nl
www.ontwerpwedstrijden.nl

REDACTIE
Hoofdredactie:
Cilly Jansen
Eindredactie:
Indira van 't Klooster
Redactie & productie:
Margot de Jager

VORMGEVING
joseph plateau, Amsterdam

DRUK
Die Keure, Brugge

OPLAGE
7500

ISSN
1385-0482

ABONNEMENT
Een abonnement op dit
tijdschrift is kosteloos
verkrijgbaar op aanvraag.
Alle eerdere uitgaven staan ook
als pdf op www.arch-lokaal.nl

Zorg

Tijdelijke herontwikkeling: hot en avontuurlijk. Een overlevingspakket met kompas en zaklantaarn is handig als je 's avonds naar het tijdelijke studentenhuus aan de Archimedeslaan in Utrecht gaat. De studenten wonen in een gigantisch voormalig onderwijsruimte in de kantorenruimte waar ook het Provinciehuis eendaags leeg komt. Er gebeuren daar spannende dingen, zoals het *Laat duizend blokken bloeien* debat van architectuurcentrum Aorta over mogelijkheden om de leegstand van kantoren aan te pakken. Niets ten nadele van tijdelijke herbestemming, maar er is ook reden voor zorg. Nog niet zo lang geleden ging herbestemming gepaard met serieuze investeringen. De grote, romantische panden waar het toen om ging kregen weer toekomstwaarde en de nieuwe gebruikers kunnen er weer jaren mee uit de voeten. Dat heeft mooie projecten opgeleverd zoals de Hermitage in

Foto: Maarten van Schaik

Amsterdam, de Nieuwe Energie in Leiden, Selexyz in Maastricht. Het ging om een echte opgave voor opdrachtgever en architect. Nu er geen geld meer is, komt herbestemmen in de sfeer van tijdelijkheid. Of, zoals sommige projectontwikkelaars bepleiten, als variant op de 'schortjesarchitectuur' van de architectuur van de Amsterdamse School; de gevel blijft staan, daarachter komt iets nieuws. Het kwaliteitsniveau wordt houtje-touwtje. Dan kan herbestemmen nog steeds in een behoefte voorzien, maar het is geen oplossing om erfgoed op termijn te behouden. Architectuur Lokaal onderzocht de betekenis van herbestemmen voor de zorgsector. De resultaten zijn te vinden in de projectdossiers op www.arch-lokaal.nl. Uit het onderzoek komt het beeld naar voren van een gevarieerde praktijk, waarin het lukt om kwetsbare mensen volwaardige huisvesting te geven op mooie plekken in de stad. Aan deze projecten is de laatste jaren hard gewerkt door woningcorporaties, zorgorganisaties en architecten. Er is veel bereikt en het was niet goedkoop, maar het is wel belangrijk om deze variant van herbestemmen ook op de agenda te houden.

Cilly Jansen, directeur Architectuur Lokaal

Het uitbreidingsplan voor Santiago moet in de komende 20 jaar aan 1,6 miljoen nieuwe bewoners huisvesting bieden.

Recent geopend: Centro Cultural Metropolitano GAM (Gabriële Mistral) in Santiago, ontworpen door Cristián Fernández, Sebastián Baraona en Cristian Yutronic.

Connectivity

Bouwcultuur Nederland-Chili

Tekst en beeld > Cilly Jansen

Chili is *booming* en architectuurbeleid kan daarbij een instrument zijn. Onlangs verscheen de nota *Política Cultural 2011-2016*. In het kader daarvan vroeg de Chileense minister van Cultuur aan de architect en coördinator architectuur Cristóbal Molina Baeza om zich in Europa te informeren over architectuurbeleid. De kennismaking met *Architectuur Lokaal* werd het begin van nieuwe internationale samenwerking.

Chili, van oost naar west ingeklemd tussen Andes en Stille Oceaan, en van noord naar zuid tussen woestijn en Patagonië, is 18 maal zo groot als Nederland. Het lintland is 8000 kilometer lang. En Chili is *booming*. Met een staatsschuld tienmaal lager dan die van Nederland en met eigen kopermijnen kan Chili zich wel wat veroorloven. Ruim de helft van het BNP komt inmiddels uit de diensteneconomie (in Nederland driekwart) en neemt, evenals de urbanisatie, snel toe. In Santiago schieten torenhoge appartementen- en kantoorgebouwen overal uit de grond. Het historische centrum van Valparaíso heeft de UNESCO Werelderfgoedstatus en wordt in rap tempo opgeknapt. Een volgende opgave is de aanpak van het havenfront. Een oude spoorweg, die dwars door de stad liep is opgeheven en heeft plaatsgemaakt voor een grote gebiedsontwikkeling middenin de stad.

Maar de ontwikkelingen zijn gefragmenteerd. De jonge minister Luciano Cruz-Coke Carvallo zette cultuurbeleid, inclusief architectuurbeleid opnieuw op de agenda. Na studies rechten en architectuur vond hij zijn draai op de toneelschool, en maakte naam als acteur en zanger in films, bars, theater en televisie-soaps. Nu is hij minister van Cultuur in het kabinet van Sebastián Pinera, wier campagne hij eerder

openlijk steunde. 'Op het gebied van de architectuur is er de afgelopen jaren een brede internationale erkenning die heeft bijgedragen aan grote zichtbaarheid in de gespecialiseerde circuits. Chileense architecten hebben belangrijke internationale prijzen gewonnen, waardoor Chili wereldwijd een terugkerende naam heeft verworven in publicaties en onderscheidingen van de eerste orde', aldus Cruz-Coke bij de presentatie van de cultuurnota eind november. De nota werd opgesteld in samenwerking met alle actoren in de culturele sector; kunstenaars, architecten, managers, organisaties, academici en media. Voor de architectuur stelde hij architect en criticus Cristóbal Molina Baeza aan als coördinator bij de Chileense Raad voor Cultuur, die onder zijn voorzitterschap staat. De Raad maakt deel uit van het departement dat hier reeds *Kunsten en Creatieve Industrieën* heet, en dat architectuur, design en nieuwe media omvat; in Nederland is dat een voornemen voor het beleid na 2013.

Connectivity bleek het sleutelwoord voor een snelle internationale oriëntatie van de Chileense dertigers. Molina behoort, evenals de architecten Carlos Andrés Castillo Cortés en Rocío Andrade Castro, tot de post-Pinochet generatie die via sociale media razendsnel nieuwe wegen en contacten voor

de toekomst zoekt. Castillo (zie ook pag. 4) onderzocht hoe architectuur een rol zou kunnen spelen in zijn ambitieuze plan *Sendero de Chile* - een pad dat bestaande routes langs de voet van de Andes, van Visviri in het noorden tot Kaap Hoorn in het zuiden, aaneenrijgt. Hiermee studeerde hij af als architect aan de TU Delft; het leverde hem een nominatie op voor *Archiprix Nederland 2010*. Inmiddels blijkt een Nederlands echtpaar het traject lopend af te leggen en zet Castillo, terug in Chili, *Archiprix Chile* op.⁽¹⁾ De eenvoudige, maar doeltreffende formule is uitgebreid naar *Archiprix International* en leidde van daaruit weer tot nationale edities: *Archiprix Italië* en *Archiprix Turkije*. Nu komt er dus een Chileense editie bij.

Het betrekken van inwoners langs de lange wandel-, fiets- en paardrijdroute maakt deel uit van het plan van Castillo. Ook Andrade zoekt manieren om bewoners bij ruimtelijke ontwikkelingen te betrekken. Ze coördineert een stedelijk programma dat kennisuitwisseling met universiteiten bevordert en werkt als projectmanager voor sociale huisvestingsprojecten. Ruimtelijke coördinatie blijkt moeilijk. In Chili zijn de steden bestuurlijk georganiseerd in gemeenten met een gemiddelde omvang als die van Apeldoorn, met elk een direct gekozen burgemeester die de ruimtelijke ordening regisseert. De 32 gemeenten van de *Región Metropolitana Santiago* worden gecoördineerd door een regionale *intendente* die door de president is benoemd. Maar de sociale segregatie tussen de verschillende bevolkingsgroepen, gemeenten en wijken is groot. Ook 20 jaar na de militaire dictatuur is de aloude bestuurlijke elite bepalend. De kabinetsleden kennen elkaar van dezelfde universiteit waar ze studeerden en zijn elkaars burens in de rijke gemeente Vitacura. Bewoners van andere stadsdelen komen alleen ondergronds in gebieden waar ze niet wonen of werken. Andrade wil een architectuurcentrum naar Nederlands voorbeeld te starten; om te beginnen met stadswandelingen waarbij per metrostation eens wordt uitgestapt om de wereld erboven te verkennen.

En zo breken de jonge architecten zowel uit het door henzelf genoemde 'geografische isolement' als uit de sterk gesegregeerde samenleving. Dat geldt evenzeer voor de studenten die al maandenlang staken om grotere toegankelijkheid van onderwijs af te dwingen - de 32 universiteiten zijn zonder uitzondering private, dure instellingen. Het lijkt een kwestie van uithoudingsvermogen, waarbij de overwegend jonge bevolking zich op vele fronten vastbesloten toont. Bij de ontwikkeling van Chileense bouwcultuur ligt het initiatief bij jonge architecten die zich wereldwijd informeren. En dus stond

Rocío Andrade Castro wil de bevolking betrekken via architectuurcentra (Universidad de Chile).

Cristóbal Molina Baeza, coördinator architectuur, Consejo Nacional de la Cultura y las Artes.

Paola Mora ziet mogelijkheden voor afstemming van cultuur- en architectuurbeleid; Maximiano Atria onderzoekt architectenselecties.

Wat is cultuur?

De Chileense cultuurnota *Política Cultural 2011-2016* opent met een citaat uit de Wereldconferentie over cultuurbeleid, die in 1982 in Mexico werd gehouden: 'In brede zin kan cultuur worden beschouwd als het geheel van eigenschappen, spiritueel en materieel, intellectueel en affectief,

die een maatschappij of een sociale groep karakteriseert. Cultuur omvat - naast de kunsten en de letteren - de levenswijze, de fundamentele rechten van de mens, de systemen van waarden en overtuigingen. Cultuur biedt mensen de capaciteit tot reflectie over zichzelf. Dat maakt ons tot menselijke wezens, rationeel, kritisch en ethisch.

Door cultuur onderscheiden we waarden en maken we onze keuzen. Door cultuur kunnen we ons uitdrukken, zelfbewust besluiten nemen, het onvoltooid van projecten erkennen, twijfel oproepen bij realisatie. Onvermoeibaar zoeken naar nieuwe betekenissen maakt het mogelijk ze overstijgen.'

Molina op een achternamiddag in de zomer op de stoep bij Architectuur Lokaal in Amsterdam - daartoe aangespoord door de Finse betrokkenen bij het *European Forum for Architectural Policies*. 'We are just opening this new area and we want to know The Netherlands' long tradition on architecture cultural policies', zei Molina.

In Santiago organiseerde hij vervolgens een congres over de rol van de overheid en cultureel ondernemerschap. Chili bereidt zich voor op zijn toekomst. Op het congres sprak de Franse architect Yves Lion over de ontwikkeling van Parijs, dat groeit naar 19 miljoen inwoners, twee meer dan de totale Nederlandse bevolking. Lion werkt in opdracht van president Sarkozy in het *Atelier International Grand Paris* met onder meer de Nederlandse architect Winy Maas (MVRDV). Uitgaan van het bestaande, is het motto van het Atelier om de leefbaarheid te vergroten - juist in de voorsteden.

Nederland werd in het debat, indachtig de woorden van stedenbouwkundige Dirk Frieling, gezien als dunbevolkte stad die geen problemen kent op de schaal van metropolen zoals Santiago of Parijs. Juist daarom was de belangstelling voor het Nederlandse architectuurbeleid van de afgelopen

aanbestedingen zijn in Chili niet anders dan in Nederland: zeer beperkt. Bij veel procedures wordt geselecteerd op de laagste prijs, de ervaringseisen zijn hoog en de beoordelingen niet transparant. Beter aanbesteden is één van de wensen van de jongeren. Het zal velen in Nederland verbazen, maar voor de Europese aanbestedingsregels bleek enthousiasme omdat de Europese landen erdoor worden gedwongen tot betere afspraken, terwijl Chili de problemen zonder dwang intern moet oplossen. De vraag is of en hoe dat kan lukken. Voorzitter Luiz Eduardo Bresciani van het Colegio de Arquitectos was vooral gecharmeerd van het instituut Rijksbouwmeester.

Op 24 november presenteerde het kabinet de nota *Política Cultural 2011-2016* aan de president van de republiek. De nota is gericht op de bevordering van de kunsten, participatie en cultureel erfgoed en bevat een aantal doelen op de lange termijn. De hoofdpunten betreffen het zichtbaar maken van artistieke en culturele scheppingen, ter bevordering van culturele industrieën als motor voor ontwikkeling, ook op het internationale toneel; promotie van cultuur via digitale platforms en uitwisseling via nieuwe communicatietechnologieën; verbreding van toegankelijkheid van cultuur en deelname van de gemeenschap, bevordering van initiatieven daartoe; aandacht voor het materiële en immateriële cultureel erfgoed en bevordering van het cultuurtoerisme met inachtneming van biodiversiteit. Ook auteursrecht en verbetering van regelgeving staan op de agenda. Al met al is het cultuurbeleid, aldus Cruz-Coke, gericht op 'het versterken van de rol van cultuur van een land op weg naar ontwikkeling. Het draagt bij aan het welzijn van mensen. Hun toegang tot en deelname aan cultuur is een dagelijks gewaardeerd goed.'

(1) Archiprix presenteert jaarlijkse de beste studentenplannen van de Nederlandse ontwerpopleidingen en toont daarmee aankomend talent, zie www.archiprix.nl

Informatie

Consejo Nacional de la Cultura y las Artes: www.cultura.gob.cl. Op deze site is de nota Política Cultural 2011-2016 te vinden. De Chileense aanbestedingen worden aangekondigd op www.ChileCompra.cl. Tot 18 februari heeft Chili, evenals Nederland, een paviljoen ingericht op de Shenzhen Biennale voor stedenbouw en architectuur in China.

Bewoners komen alleen ondergronds in stadsdelen waar ze niet wonen of werken.

20 jaar en voor het werk van Architectuur Lokaal groot. In Santiago lichtte ik de Nederlandse situatie, en ons pleidooi voor bouwcultuur toe. We bepleiten de verbinding tussen architectuur-, cultuur- en bouwbeleid, met een bijzondere verantwoordelijkheid voor opdrachtgevers. Daar bleek ook Magdalena Novoa, eveneens werkzaam aan de cultuurnota, naar op zoek. Met haar en andere jonge architecten sprak ik over allerlei mogelijke acties. We legden contacten tussen Nederlandse organisaties (Architectuur Lokaal, Archiprix, TU Delft, Rotterdams Architectuur Filmfestival, de Nederlandse Ambassade etc.) en Chilenen die, verbonden aan verschillende universiteiten waartussen nog weinig wordt uitgewisseld, elkaar niet eerder wisten te vinden.

Een onafhankelijk Architectenregister wordt sinds het verbod daarop door het militaire regime, gemist; verwacht wordt dat dit internationale deelname aan aanbestedingen en prijsvragen kan vergroten. De toetredingskansen voor jongeren tot

De uitbreiding van de faculteit Architectuur FAAD van de Universidad Diego Portales in Santiago is ontworpen door Ricardo Abuauad, tevens directeur.

Stichting DuocUC gaf het Luis Cousiño gebouw uit de belle époque van Valparaíso (rond 1900) een nieuwe bestemming als cultureel centrum voor toerisme en erfgoed. Het bevat theater- en congresfaciliteiten en een praktijkschool voor beroepsopleiding, die de horeca regelt. Ontwerp Juan Sabbagh.

Gekleurd licht

Natuurlijk gaat dit over verlichting. Verlichting, zo u wilt. Dit huis, in de Rotterdamse wijk Pendrecht, werd aan het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw ontworpen door Lotte Stam-Beese, voormalig echtgenote van de beroemde Amsterdamse School-architect Mart Stam. Zij was zwaar gegrepen door het naoorlogse wederopbouwideaal: Stam hoopte dat haar huizen de bewoners zouden helpen zichzelf te verheffen, hun geest beter te beheersen, zodat ze gezamenlijk in alle harmonie, aan een gelijke, bijna utopische samenleving zouden kunnen bouwen - een wereld van licht, lucht en ruimte. Dat daar nauwelijks geld voor was deed er niet toe. Het aardse slijk paste niet bij de geestelijke verlichting die Stam-Beese voor ogen stond. Maar, zoals het gaat met idealen, de werkelijkheid bleek weerbarstig.

Al vanaf de jaren zeventig trad het verval in Pendrecht in - en doofde het licht. Het was dan ook niet zo vreemd dat, toen in de loop van de jaren negentig men het plan opvatte de wijk nieuw elan te geven, er vooral aan licht werd gedacht. Niet om Stam-Beeses idealen volledig te herstellen, maar wel om ze een kans te geven voort te leven in een nieuwe, aardere variant. Wat paste daar beter bij dan gekleurd licht? Voor de portieken van de woningen ontwierp Ben Zegers krachtige, kleurige patronen die onmiddellijk aan Stams modernisme doen denken, maar die de wijk ook verlichting geven - een regenboog van kansen. Kijk vooral naar de prachtige reflectie van het glas op de muur en de bewoners, die daar zo vanzelfsprekend in lijken te passen. Dit is geen luchtspiegeling meer. Dit is echt.

In 2012 reageert Hans den Hartog Jager (1968) op de foto op de voorpagina. Hans den Hartog Jager is kunstcriticus bij NRC Handelsblad en schrijver. Hij publiceerde succesvolle boeken over kunst(werken), zoals *Verf* en *Haai op sterk water*. Onlangs stelde hij de tentoonstelling *Meer licht* in Museum De Fundatie in Zwolle samen. Tegelijk met de tentoonstelling verscheen van zijn hand het boek *Het sublieme - het einde van de schoonheid en een nieuw begin*.